

Društvo psihologa Republike Srpske
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjaluci

Otvoreni dani psihologije

**Zbornik radova sa naučno-stručnog
skupa sa međunarodnim učešćem**



Бања Лука, 2015.

Sadržaj

Predgovor.....	7
Ivana Kalaba TEORIJA AFEKTIVNE VEZANOSTI KAO POVEZNICA IZMEĐU STRESNIH ISKUSTAVA I RANIH MALADAPTIVNIH ŠEMA	11
Jelena Bajić, Aleksandra Hadžić PARTNERSKA AFEKTIVNA VEZANOST KOD MUŠKARACA I ŽENA HOMOSEKSUALNE I HETEROSEKSUALNE ORIJENTACIJE	35
Nikola Maričić, Jasminka Dmitrović SEKSUALNA ORIJENTACIJA I POL KAO PREDIKTORI MISAONE SUPRESIJE I PARTNERSKE AFEKTIVNE VEZANOSTI	51
Aleksandra Martinović, Bojana Bodroža, Mira Rodić, Vedrana Aladžić AFEKTIVNA VEZANOST I SAMOPOŠTOVANJE ROMSKE U ODNOSU NA NEROMSKU POPULACIJU	65
Tatjana Stefanović Stanojević RAZVIJENOST REFLEKSIVNE FUNKCIJE ŠESTOGODIŠNJAKA U ODNOSU NA RANO STEČENE OBRASCE VEZANOSTI	78
Dejan Kantar RATNI STRESORI I DIMENZIJE AFEKTIVNE VEZANOSTI KAO PREDIKTORI REZILIJENTNOSTI U RANOJ ODRASLOJ DOBI	92
Slavica Tutnjević USPJEH NA ZADACIMA KATEGORIZACIJE NEPOZNATIH PREDMETA SA MAJKOM I NEPOZNATIM ISPITIVAČEM: LONGITUDINALNA STUDIJA SA DJECOM UZRASTA OD 14 DO 20 MJESECI.....	115
Siniša Lakić, Snježana Mišćević, Slavica Tutnjević HIJERARHIJSKA FAKTORSKA STRUKTURA KRATKE FORME CBQ UPITNIKA ZA PROCJENU TEMPERAMENTA DJECE OD 3 DO 7 GODINA.....	129
Milica Drobac PSIHOLOŠKI EFEKTI TRANSFERA U RAZVOJU KREATIVNOSTI KOD INTELEKTUALNO DAROVITIH UČENIKA	140
Minela Kerla ANALIZA KOGNITIVNIH I BIHEJVIORALNIH ASPEKATA KONFLIKATA NASTAVNIKA U KONFLIKTU	151
Irena Pašić, Ivana Zečević, SCENE NASILJA U CRTANOM FILMU I STADIJUMI KOGNITIVNOG RAZVOJA	167

Ena Teofilović, Slađana Stevanović, Ljiljana Jovanović, Luka Ristić, Arijana Kurtinović, Jelena Topalović, Kristina Blagojević, Ljupka Bjelošević POVEZANOST VASPITNIH STAVOVA RODITELJA I VIRTUELNOG PONAŠANJA ADOLESCENATA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	181
Dijana Radić, Gordana Petrović ODNOS PERCIPIRANE KLIME U ŠKOLI I POJAVE SAGORIJEVANJA NA POSLU KOD PROSVJETNIH RADNIKA	195
Marija Mladenov, Ivana Pedović, Aleksandra Stojilković STRUKTURA ODNOSA IZMEĐU KVALITETA OBAVLJANJA PARTNERSKE ULOGE, PRIHVATANJA TRADICIONALNE ULOGE ŽENE, KONFLIKTA POSLA I PORODICE I SINDROMA IZGARANJA	207
Milana Damjanić, Branko Kuzmić, Nataša Marić, Ana Kurešević POVEZANOST EMOCIONALNE EMPATIJE I AGRESIVNOSTI	221
Milena Pašić, Svetlana Borojević, Nataša Zrnić EMOCIONALNOST I OSOBINE LIČNOSTI STUDENATA PEDAGOŠKO-PSIHOLOŠKIH USMJERENJA.....	229
Dorđe Čekrlija PRELIMINARY ZKPQ-50-CC PSYCHOMETRIC CHARACTERISTICS IN BOSNIAN AND AUSTRIAN SAMPLES	244
Inela Kaknjo, Jasmina Medić POVEZANOST PERCIPIRANE SOCIJALNE PODRŠKE SA SIMPTOMIMA DEPRESIJE I ANKSIOZNOSTI KOD PACIJENATA OBOLJELIH OD MULTIPLE SKLEROZE	257
Dragan Mitrović, Iva Papić POSTTRAUMATSKE REAKCIJE NA GUBITAK BLISKIH OSOBA U DJETINJSTVU I ADOLESCENCIJI	275
Nada Letić, Branka Ivanović, Snježana Mišćević EMOCIONALNI I BIHEJVIOALNI ASPEKTI FUNKCIONISANJA DJECE IZ PORODICA SA VIŠESTRUKIM PROBLEMIMA	289
Danka Mihajlović, Nikola Divić PRIKAZ SLUČAJA RACIONALNO EMOTIVNE BIHEJVIOALNE TERAPIJE PSIHOTIČNOG POREMEĆAJA	302
Vladimir Hedrih, Ivana Pedović ZADOVOLJSTVO POSLOM, OSOBINE LIČNOSTI I MEĐULJUDSKI O DNOSI NA POSLU NA UZORKU GRAĐANA SRBIJE	317
Andrea Strinić, Nataša Šašić, Biljana Mirković SELF-KONCEPT I ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM: UTICAJ BAVLJENJA SPORTOM	325
Nataša Pivašević, Ognjen Tadić, Sanja Radetić Lovrić RAZLIKE U POVEZANOSTI MOTIVACIJE I AGRESIVNOSTI IZMEĐU SPORTISTA I NESPORTISTA.....	340

Dejan Kantar**Filozofski fakultet Banja Luka, Univerzitet u Banjoj Luci*

RATNI STRESORI I DIMENZIJE AFEKTIVNE VEZANOSTI KAO PREDIKTORI REZILIJENTNOSTI U RANOJ ODRASLOJ DOBI

Rezime

U ovom radu ispitivano je da li broj i vrsta stresnih događaja iz perioda rata, te dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja mogu predvidjeti nivo rezilijentnosti pojedinca. Uzorak čini 300 osoba, 142 muškog i 158 ženskog pola, uzrasta od 20 do 40 godina koje su posredstvom internet društvenih mreža popunile Modifikovanu skalu iskustava u bliskim odnosima, Konor-Dejvidsonovu skalu rezilijentnosti, te listu stresnih događaja sačinjenu za potrebe istraživanja. Rezultati pokazuju da osobe koje imaju viši nivo rezilijentnosti, pored toga što imaju slabije izraženu dimenziju izbjegavanja ($\rho = -.162$; $p < .01$), imaju i slabo izraženu dimenziju anksioznosti ($\rho = -.307$; $p < .01$), a ona se pokazala kao dobar prediktor rezilijentnosti ($\beta = -.312$; $p < .01$). Nivo rezilijentnosti osoba nije povezan sa brojem doživljenih stresnih događaja iz perioda rata ($\rho = .031$; $p > .05$), ali zavisi od vrste ratnih stresora – otkriveno je da postoje specifični događaji od kojih može zavisiti aktuelni nivo rezilijentnosti muškaraca, a da, s druge strane, određeni događaji utiču na nivo rezilijentnosti žena. Praktična vrijednost rada ogleda se u tome što rezultati dobijeni ovim istraživanjem mogu poslužiti kao polazna tačka za detaljnije proučavanje posljedica ratnih iskustava na socio-psihološke aspekte pojedinca sa ciljem kreiranja programa namijenjenih unapređivanju adaptivnih kapaciteta za prevladavanje stresa i razvoj rezilijentnosti.

Gljučne riječi: *anksioznost, izbjegavanje, ratni stresori, rezilijentnost.*

Uvod

U psihološkoj literaturi rezilijentnosti se pripisuje široko i različito značenje i ne postoji njena univerzalna definicija. Ona se shvata kao složen fenomen koji obuhvata više faktora, a čije se značenje može razlikovati u zavisnosti od konteksta u kojem se koristi i ishoda koji se očekuju (Hunter, 2012). Na primjer, Masten (2001) uopšteno definiše rezilijentnost kao dobre rezultate uprkos ozbiljnim prijetnjama adaptaciji ili razvoju, a Bonano (2004) rezilijentnost posmatra kao sposobnost odraslih da neposredno nakon traumatskog događaja održavaju relativno stabilan i zdrav nivo psihološkog i fizičkog funkcionisanja, te kapacitet za genera-

* dejan.kantar@hotmail.com

tivna iskustva i priyatne emocije. Neki drugi autori, međutim, na rezilijentnost gledaju kao na sposobnost uspješnog suočavanja sa internim i eksternim stresorima (npr. Werner & Smith, 1989; prema Hunter, 2012). Ona, dakle, obuhvata i prevladavanje životnih nedaća, ali i dobro funkcionisanje u nepovoljnim okolnostima (Masten et al., 1999; prema Schoon, 2006). Prema tome, može se shvatiti kao sposobnost pojedinca da uspješno upravlja svojim životom i da se lako prilagodi na promjene i stresne situacije pronalazeći zdrave i konstruktivne načine njihovog rješavanja (Dent, 2009). Rezilijentnost se ne može svesti ni na jedan pojedinačni konstrukt, ona je zapravo dinamičan proces zasnovan na interakcijama pojedinca i njegove okoline koji se odražava u adaptivnom odgovoru na kontekstualno značajne nedaće (Luthar, Cicchetti & Becker, 2000; Schoon, 2006). U vezi s tim, istraživanja ovog fenomena usmjerena su na razumijevanje zdravog razvoja pojedinca u čijem iskustvu postoje faktori koji imaju potencijal da dovedu do nepoželjnih i nenormativnih razvojnih ishoda, kao i na identifikaciju faktora koji imaju zaštitno dejstvo.

Rezilijentnost je jedan od ključnih koncepata za razumijevanje adaptacije i pozitivnih ishoda kod ljudi izloženih potencijalno stresnim događajima, poput prirodnih katastrofa, siromaštva i ratova. Kad je o ratu u takvom kontekstu riječ, većina dosadašnjih istraživanja vršena je neposredno nakon njegovog završetka, a zasnovana je na individualnim razlikama u ispoljavanju simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja (Macksoud & Aber, 1996; Kocijan Hercigonja, 1999; Dyregrov et al., 2002; prema Tayara, 2013). Primijećeno je da je značajan broj osoba koje su proživjele ovaj traumatski događaj pokazivao manju ranjivost i bio sposobniji da nastavi život na pozitivan način (Wapner & Demick, 2005; Werner & Smith, 1992; prema Tayara, 2013). Takođe je uočeno da se individualne razlike javljaju i u zavisnosti od uzrasta na kome je pojedinac bio u vrijeme potencijalno stresnog događaja (Yahav, 2011). Pored toga, utvrđeni su brojni faktori koji utiču na stvaranje rezilijentnosti (Tayara, 2013), a među njima važno mjesto ima siguran stil afektivnog vezivanja (v. Mikulincer & Florian, 1998).

Sigurna organizacija afektivne vezanosti vodi ka psihološkoj stabilnosti pojedinca, čineći ga otpornim kako na uobičajene tako i na ekstremno stresne situacije tokom života. Sigurno vezane osobe osjećaju se ugodno u bliskim odnosima, vjeruju u dostupnost i responzivnost značajnih osoba u čijem prisustvu pronalaze sigurnost i zaštitu. U skladu s tim, one su u stanju da razvijaju bliske emocionalne veze sa drugima i time obezbijede pomoćne resurse snagâ u kriznim životnim situacijama. Cilj strategija koje one koriste jeste suočavanje sa prijetnjom na konstruktivan način, fleksibilno prilagođavanje promjenama, te održavanje stabilnih, pouzdanih i bliskih odnosa (Mikulincer & Shaver, 2002, 2007). U poređenju s njima, nesigurno vezani pokazuju tendenciju da se pretjerano fokusiraju na prošla iskustva i neprijatne emocije, zatim da brinu o potencijalno lošim budućim ishodima (izražena dimenzija anksioznosti), a skloni su i kognitivnom i bihejvioralnom distanciranju od izvora problema (izražena dimenzija izbjegavanja). Da bi postigle osjećaj sigurnosti, visoko anksiozne osobe primjenjuju hiperaktivirajuće strategije, što se manifestuje kao intenzivno zahtijevanje pažnje, ljubavi i podrške od figure afektivne vezanosti. S druge strane, ako je naglašena dimenzija izbjegavanja,

u stresnim situacijama osobe primjenjuju deaktivirajuće strategije sistema afektivne vezanosti – izbjegavaju prisnost i zavisnosti u vezama, te se distanciraju od drugih kako bi sačuvale psihičku i emocionalnu nezavisnost. Osnovni cilj strategija koje primjenjuju osobe sa izraženom dimenzijom izbjegavanja jeste održavanje afektivnog sistema isključenim radi izbjegavanja uznemirenosti i frustracije zbog nedostupnosti figure s kojom imaju uspostavljenu afektivnu vezu. No, ukoliko osobe postižu visoke skorove na obje dimenzije koje leže u osnovi afektivnog vezivanja, u stresnim situacijama ponašaće se dezorganizovano i dezorijentisano (Mikulincer & Shaver, 2002, 2007). Dakle, na osnovu svega dosad rečenog može se zaključiti da nesiguran stil afektivnog vezivanja u poređenju sa sigurnom organizacijom vezanosti ne doprinosi razvoju rezilijentnosti, koja je neophodna za uspješno prilagođavanje na promjene i stresne situacije.

Za razliku od pomenutih istraživanja, provedenih, kao što je rečeno, neposredno nakon rata, u ovom radu se skoro dvadeset godina pošto je on završen želi ispitati u kojoj mjeri broj i vrsta potencijalno stresnih događaja iz perioda rata i kvalitet trenutnih iskustava sa bliskim osobama mogu predvidjeti to koliko se pojedinac uspješno nosi sa aktuelnim problemima i nedaćama. Na našim prostorima se više ne vrše istraživanja u vezi sa proteklom ratom, a uticaj prošlih traumatskih iskustava na nivo rezilijentnosti osobe u uslovima tekućih stresnih iskustava uglavnom je nepoznat. Pošto je u literaturi već uočeno kako posljedice ratnih dešavanja na pojedinca mogu trajati godinama, pa i decenijama nakon njihovog završetka (Bramsen & Van der Ploeg, 1999), a da svaka situacija u kojoj se rezilijentnost koristi kao adaptivni kapacitet u isto vrijeme predstavlja i izazov za njen opstanak i dalji razvoj, čini se opravdanim ispitati rezilijentnost ljudi na našim prostorima danas, naročito ako se ima u vidu život u tranzicijskom društvu, koje nameće određene načine življenja i traži veliku sposobnost adaptacije.

Problem istraživanja

Na osnovu navedenog, problem ovog istraživanja glasio bi: da li postoji i kakav je zajednički efekat stresnih događaja iz perioda rata, dimenzije anksioznosti i dimenzije izbjegavanja na sposobnost nošenja sa aktuelnim problemima i nedaćama?

Shodno problemu, postavljaju se sljedeći problemski zadaci:

3. Ispitati mogu li se individualne razlike u sposobnosti nošenja sa aktuelnim problemima dovesti u vezu sa brojem potencijalno stresnih događaja iz ratnog perioda.
4. Provjeriti postoji li povezanost individualnih razlika u rezilijentnosti i vrste potencijalno stresnog događaja.
5. Ispitati da li su dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja prediktori rezilijentnosti.
6. Utvrditi postoji li razlika u rezilijentnosti s obzirom na uzrast ispitanika.

Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste ispitati značajnost predloženog prediktorskog modela, a time i doprinijeti boljem razumijevanju odnosa ispitivanih pojava.

Posmatrano sa praktičnog aspekta, rezultati dobijeni ovim istraživanjem mogli bi ukazati na to da li je osobama koje u svom iskustvu imaju neke od ratnih događaja i dalje potrebna pojačana briga i pažnja. Oni takode mogu poslužiti kao polazna tačka za detaljnije proučavanje posljedica ratnih iskustava na socio-psihološke aspekte pojedinca sa ciljem kreiranja programa namijenjenih unapređivanju adaptivnih kapaciteta za prevladavanje stresa i razvoj rezilijentnosti. Na taj način bi se omogućilo promovisanje zdravog razvoja i sposobnosti, što je jednako važno, ako ne i važnije nego sprečavanje samih problema.

Hipoteze istraživanja

H1: *Dimenzija anksioznosti i rezilijentnost negativno su povezane.* Uporište za ovu hipotezu moguće je naći u rezultatima istraživanja koje je izvršila Kerijen Aksford (2007). Proučavajući odnos afektivne vezanosti, strategija suočavanja sa stresom i rezilijentnosti kod studenata dodiplomskih studija, ona je ustanovila da je dimenzija anksioznosti u negativnoj korelaciji sa rezilijentnošću.

H2: *Dimenzija izbjegavanja i rezilijentnost negativno su povezane.* Rezultati istraživanja navedenog u vezi sa prethodnom hipotezom ukazuju na to da je i dimenzija izbjegavanja u negativnoj korelaciji sa rezilijentnošću.

H3: *Sadašnji nivo rezilijentnosti osobe ne zavisi od broja doživljenih stresnih događaja iz perioda rata.* Rana Tijara (2013) istraživala je odnos rezilijentnosti adolescenata iz Libana i njihovog iskustva rata vođenog 2006. godine. Prema rezultatima ovog njenog istraživanja, broj doživljenih ratnih trauma nije značajan prediktor rezilijentnosti.

H4: *Sadašnji nivo rezilijentnosti osobe zavisi od vrste doživljenih stresnih događaja iz perioda rata.* Istraživanje čiji su rezultati poslužili kao uporište prethodnoj hipotezi pokazalo je, s druge strane, da postoji snažna veza između vrste ratne traume i rezilijentnosti. Pet od deset vrsta trauma, koliko je ukupno uzeto u obzir u ovom istraživanju, ima značajan uticaj na rezilijentnost.

Metod

Varijable

Prediktorske varijable

Stresni događaji podrazumijeva situacije koje čine dio ispitanikovih iskustva u kontekstu rata na prostoru bivše Jugoslavije. Varijabla je operacionalno definisana preko ček-liste kreirane za potrebe istraživanja. Predstavlja numeričku varijablu kada se koristi u kontekstu broja, a kategoričku kada se koristi u kontekstu vrste stresnih događaja.

Dimenzija anksioznosti podrazumijeva strah od odbacivanja i napuštanja, tj. izraženost potrebe za bliskošću, prihvatanjem, podrškom, sigurnošću i uvjeravanjem u ljubav (Feeney, 2002). Numerička je varijabla i definisana je preko zbira odgovora na 18 tvrdnji koje čine subskalu anksioznosti Modifikovane skale iskustava u bliskim odnosima (Fraley, Waller & Brennan, 2000).

Dimenzija izbjegavanja odnosi se na stepen neprijatnosti u bliskim odnosima, prilikom otvaranja, izražavanja emocija i zavisnosti. Poput prethodne varijable, dobija se preko Modifikovane skale iskustava u bliskim odnosima, s tim da se sa biraju odgovori na tvrdnjama koji čine subskalu izbjegavanja. Takođe je numerička varijabla.

Kriterijumska varijabla

Rezilijentnost se u ovom istraživanju posmatra kao sposobnost pojedinca da uspješno upravlja svojim životom i da se lako prilagodi na promjene i stresne situacije pronalazeći zdrave i konstruktivne načine njihovog rešavanja. U pitanju je numerička varijabla operacionalno definisana preko sumacionog skora na Konor-Dejvidsonovoj skali rezilijentnosti (Connor & Davidson, 2003).

Kontrolna varijabla

Pol je varijabla operacionalno definisana preko pripadanja jednoj od dvije kategorije: muški i ženski pol.

Uzorak

Ispitanike u ovom istraživanju čini 300 osoba koje se nalaze u rasponu od 20 do 40 godina – 142 muškog i 158 ženskog pola. (Detaljniji opis uzorka prema polu i uzrastu ispitanika predstavljen je u tabeli 1, koja se nalazi među prilogima.) U vrijeme rata mlađi dio ispitanika bio je u razdoblju djetinjstva, a stariji adolescencije. Period u kojem se trenutno nalaze jeste rana odrasla dob. To je razdoblje u kojem je središnja zadaća uspostavljanje bliskih, intimnih odnosa sa drugim osobama, period u kojem se bira bračni partner, uspostavlja bračna zajednica i razmatra pitanje roditeljstva, kada se donose važne životne odluke i planovi u vezi sa zanimanjem i poslom, uspostavlja ekonomska nezavisnost i dr. S obzirom na sve navedeno što karakteriše dob u kojoj su ispitanici sada, a imajući u vidu činjenicu da su se tokom rata nalazili u osjetljivom periodu, zanimljivo je ispitati njihovu sposobnost nošenja sa aktuelnim problemima i nedaćama.

Instrumenti

Lista stresnih događaja sastavljena je od šesnaest potencijalno stresnih situacija (v. tabelu 5), a kreirao ju je autor za potrebe istraživanja na osnovu teorijskog određenja rata kao najstrevičnijeg stresora (Milosavljević, 2003). Ispitanici treba da označe one situacije koje čine dio njihovog iskustva u kontekstu rata na prostoru bivše Jugoslavije.

Konor-Dejvidsonova skala rezilijentnosti (CD-RISC-25) namijenjena je procjeni rezilijentnosti ispitanika u toku posljednjih mjesec dana. Skala sadrži 25 tvrdnji sa 5 nivoa prihvatanja – od *nikad tačna* (0) do *uvijek tačna* (4). Služeći se ponudom skalom, ispitanici treba da označe stepen saglasnosti za svaku tvrdnju u skladu s tim kako su mislili i osjećali se u proteklih mjesec dana. Ako im se navedena situacija nije skoro desila, treba da odgovore u skladu s tim kako misle da bi se osjećali u toj situaciji. Ukupan rezultat može da varira u rasponu od 0 do 100, s tim da veći rezultat ukazuje na veću rezilijentnost. Koeficijent unutrašnje konzistentnosti (Cronbach alfa) ove skale iznosi .89 (Connor & Davidson, 2003).

Modifikovana skala iskustava u bliskim odnosima (ECR-r) poboljšana je verzija istoimenog instrumenta kreiranog za procjenu individualnih razlika afektivne vezanosti odraslih u pogledu dimenzije anksioznosti i dimenzije izbjegavanja. Skala sadrži ukupno 36 tvrdnji koje opisuju različita osjećanja i stavove prema sebi i drugim ljudima, a ispitanici treba da izraze stepen slaganja sa svakom tvrdnjom služeći se skalom od 1 (nimalo se ne slažem) do 7 (potpuno se slažem). Pošto se jedna polovina tvrdnji odnosi na dimenziju anksioznosti a druga na dimenziju izbjegavanja, na osnovu zbira odgovora ispitanika dobijaju se kontinuirani skorovi za pomenute dimenzije. Ukupan rezultat na svakoj subskali može da varira u rasponu od 18 do 126, pri čemu veće vrijednosti ukazuju na veću izraženost dimenzija. Obje subskale imaju visoku unutrašnju konzistentnost, $\alpha \geq .90$ (Fraleay et al., 2000).

Postupak istraživanja

Posredstvom internet društvenih mreža objavljena je elektronska verzija upitnika, na čijem su početku stajale informacije o svrsi istraživanja, karakteristikama upitnika i načinu popunjavanja, kao i molba za sve osobe koje dobrovoljno pristaju na sudjelovanje da prosljede informacije i upitnik svojim prijateljima kako bi se sakupio dovoljan broj ispitanika. Objava elektronske verzije ponavljala se više puta, nakon čega se pristupilo klasičnom ispitivanju – korišćenju štampanog materijala radi izjednačavanja uzorka po polu i uzrastima.

Rezultati

Prije saopštavanja rezultata istraživanja važno je napomenuti da je prilikom obrade provjereno odstupanje distribucije podataka koji potiču sa skala anksioznosti, izbjegavanja i rezilijentnosti od normalne raspodjele. Značajna odstupanja uočena su među podacima dobijenim preko skale rezilijentnosti i subskale anksioznosti (tabela 2 u prilogima). S obzirom na to da se distribucija skoro svih ispitivanih varijabli značajno razlikuje od normalne, u većini analiza primijenjene su neparametrijske tehnike.

S druge strane, u manjem broju analiza, gdje nisu postojale neparametrijske alternative, upotrijebljene su parametrijske tehnike. Naime, budući da je normalna raspodjela podataka jedan od teorijskih uslova za primjenu multivarijatnih statističkih analiza, a one nemaju svoje alternative, prvobitno asimetrične distribucije modifikovane su preko logaritamske (dimenzija anksioznosti), te, nakon rekodiranja podataka, preko korijenske transformacije (rezilijentnost). Međutim, i nakon primijenjenih transformacija, distribucija dimenzije anksioznosti značajno je odstupala od normalne, te su sve varijable u daljoj analizi korišćene u neizmijenjenom obliku. Ovakav vid upotrebe varijabli zastupljen je u praksi, naročito kada je uzorak dovoljno velik, ali se navodi kao jedan od potencijalnih ograničavajućih faktora prilikom interpretacije rezultata.

Mjere deskriptivne statistike za varijable korišćene u istraživanju

Kao što je već navedeno, ispitanike u ovom istraživanju čini 300 osoba, 142 muškog i 158 ženskog pola, koje su adekvatno popunile *Modifikovanu skalu iskustava u bliskim odnosima*, *Konor-Dejvidsonovu skalu rezilijentnosti*, te *listu stresnih događaja*. Mjere deskriptivne statistike za varijable dobijene putem navedenih instrumenata predstavljene su u tabeli 3.

Tabela 3 – Mjere deskriptivne statistike za varijable: dimenzija anksioznosti, dimenzija izbjegavanja, rezilijentnost i stresni događaji

	Pol					
	Muški			Ženski		
	Najmanji skor	Najveći skor	Medijana	Najmanji skor	Najveći skor	Medijana
Dimenzija anksioznosti	18	114	54.5	19	107	48
Dimenzija izbjegavanja	26	113	63	22	100	61
Rezilijentnost	25	96	72	31	100	73
Stresni događaji	2	16	8	1	16	8

Iako su prisutna blaga variranja u pogledu najnižih i najviših vrijednosti, medijana svih varijabli približno je ista, osim kada je riječ o dimenziji anksioznosti. U tom slučaju, pored toga što razlika postoji, ona je i statistički značajna ($M-V U = 9415.000$; $p < .05$). Prema tome, može se reći da razlika između muškaraca i žena prema ispitivanim varijablama postoji jedino po pitanju dimenzije anksioznosti, koja je u prosjeku više izražena kod muških ispitanika.

Uprkos tome što se muškarci i žene ne razlikuju prema srednjoj vrijednosti niza mjera na varijabli stresni događaji, interesantno je detaljnije razmotriti frekvenciju broja doživljenih stresora, pošto je riječ o specifičnom iskustvu.

Tabela 4 – Frekvencija broja doživljenih stresora na nivou uzorka

Broj stresora	Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
1	1	0.3	0.3	0.3
2	8	2.7	2.7	3.0
3	12	4.0	4.0	7.0
4	35	11.7	11.7	18.7
5	24	8.0	8.0	26.7
6	29	9.7	9.7	36.3
7	27	9.0	9.0	45.3
8	37	12.3	12.3	57.7
9	39	13.0	13.0	70.7
10	28	9.3	9.3	80.0
11	18	6.0	6.0	86.0
12	16	5.3	5.3	91.3
13	12	4.0	4.0	95.3
14	6	2.0	2.0	97.3
15	4	1.3	1.3	98.7

16	4	1.3	1.3	
	300	100	100	100

Kako se može vidjeti iz Tabele 4, na nivou uzorka ne postoje pojedinci koji nisu bili izloženi ratnim stresorima. Frekvencija ispitanika koji su doživjeli 1 ili 2 stresora veoma je mala – svega 3%. Kao što je mali broj ovih ispitanika, tako je malo i onih (4.6%) koji su doživjeli većinu ili sve (14, 15 i 16). Broj stresora kojima je ostali dio ispitanika bio izložen kreće se između 3 i 13. Ipak, najviše ih je navelo (jedna četvrtina uzorka) da u svom iskustvu imaju 8, odnosno 9 ispitivanih stresora.

Da bi se dobila jasnija slika o strukturi uzorka prema varijabli stresni događaji, u Tabeli 5 prikazano je u kojoj su mjeri pojedini stresori zastupljeni u iskustvu ispitanika.

Tabela 5 – Frekvencija doživljenih ratnih stresora kod muškog i ženskog pola

	Mu- ški	%	Žen- ski	%	Uku- pno	%
Boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava	100	33.3	114	38.0	214	71.3
Direktna životna ugroženost	85	28.3	81	27.0	166	55.3
Pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini	97	32.3	113	37.7	210	70.0
Napuštanje porodične kuće	90	30.0	89	29.7	179	59.7
Gubitak porodične kuće (spaljena/srušena)	36	12.0	33	11.0	69	23.0
Odvajanje od članova porodice	57	19.0	60	20.0	117	39.0
Odlazak oca na ratište	108	36.0	124	41.3	232	77.3
Odlazak nekoga od ukućana na ratište (osim oca)	54	18.0	67	22.3	121	40.3
Smrt/ranjavanje člana uže porodice	43	14.3	42	14.0	85	28.3
Smrt/ranjavanje člana šire porodice	89	29.7	105	35.0	194	64.6
Svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju	29	9.7	18	6.0	47	15.7
Nestašica hrane i vode za piće	58	19.3	67	22.3	125	41.7
Odvajanje od prijatelja	107	35.7	118	39.3	225	75.0
Prisustvovanje sahranama poginulih	63	21.0	56	18.7	119	39.7
Napuštanje mjesta boravka u koloni izbjeglica	46	15.3	52	17.3	98	32.7
Posmatranje kolone izbjeglica	73	24.3	83	27.7	156	52.0

Na osnovu predstavljenih podataka može se zaključiti da je najviše ispitanika doživjelo odvajanje od svojih prijatelja (75.0%), odlazak oca na ratište (77.3%), boravak u skloništu (71.3%), te pucanje i granatiranje u neposrednoj blizini (70.0%). Najmanji broj svjedočio je mučenju, ranjavanju, stradanju (15.7%), izgubio porodičnu kuću (23.0%) i pretrpio stradanja unutar uže porodice (28.3%). Što se tiče razlika na osnovu pola, manje-više sve situacije u podjednakom su broju zastupljene u iskustvu muškaraca i žena. Jedina statistički značajna razlika uočena je po pitanju stresora *svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju* ($\chi^2(1) = 4.676$; $p < .05$). Naime, 29 muškaraca i 18 žena navelo je da imaju takvo ratno iskustvo.

Povezanost uzrasta sa varijablama korišćenim u istraživanju

Kada je riječ o uzrasnim razlikama ispitanika, rezultati iz Tabele 6 ukazuju na dvije značajne povezanosti. Naime, postoji negativna povezanost uzrasta i dimenzije anksioznosti, a ona je veoma slabog intenziteta, te pozitivna povezanost uzrasta i stresnih događaja, niskog intenziteta. Prema ovim rezultatima, moglo bi se reći kako postoji tendencija da mlađi ispitanici u poređenju sa starijima ispoljavaju nešto veći strah od odbacivanja i napuštanja u bliskim odnosima, kao i da su mlađi ispitanici u prosjeku doživjeli manji broj stresora, tj. da broj stresora raste s godinama starosti. Povezanost uzrasta sa varijablama rezilijentnost i dimenzija izbjegavanja nije otkrivena.

Tabela 6 – Korelacije uzrasta ispitanika i ispitivanih varijabli

Dimenzija anksioznosti	Spirmanov koeficijent korelacije	-.036
	p	.019
Dimenzija izbjegavanja	Spirmanov koeficijent korelacije	-.088
	p	.127
Rezilijentnost	Spirmanov koeficijent korelacije	-.035
	p	.542
Stresni događaji	Spirmanov koeficijent korelacije	.227
	p	.000

Povezanost varijabli dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja sa varijablom rezilijentnost

Rezultati iz Tabele 7 pokazuju da postoji negativna povezanost varijabli dimenzija anksioznosti i rezilijentnost. Ona je srednjeg intenziteta. To znači da ličnosti koje su u prosjeku više rezilijentne imaju slabije izraženu dimenziju anksioznosti, tj. manji strah od odbacivanja i napuštanja u poređenju sa osobama koje su manje rezilijentne.

Tabela 7 – Korelacija varijabli dimenzija anksioznosti i rezilijentnost

Spirmanov koeficijent korelacije	-.307
p	.000

Ukoliko se posmatra povezanost varijabli rezilijentnost i dimenzije izbjegavanja, uočava se da je ona takođe značajno negativna, ali je slabog intenziteta (Tabela 8).

Tabela 8 – Korelacija varijabli dimenzija izbjegavanja i rezilijentnost

Spirmanov koeficijent korelacije	-.162
p	.005

Prema tome, može se reći da osobe koje imaju viši nivo rezilijentnosti, osim što osjećaju manji strah od odbacivanja i napuštanja, donekle osjećaju i manji stepen neprijatnosti u bliskim odnosima, tj. imaju i slabije izraženu dimenziju izbjegavanja.

Odnos varijabli rezilijentnost i stresni događaji

Povezanost varijable rezilijentnost i broja stresnih događaja iz perioda rata nije otkrivena, čak ni u slučaju kada su ispitanici dijeljeni u grupe (2 i više) prema broju stresora kojima su bili izloženi (Tabela 9.1 u prilogima).

Tabela 9 – Korelacija varijabli rezilijentnost i stresni događaji

Spirmanov koeficijent korelacije	.031
p	.597

Kako bi se provjerilo mogu li se na osnovu vrste stresnih događaja predvidjeti individualne razlike u rezilijentnosti, izvršeno je nekoliko višestrukih regresionih analiza.

Prediktivna vrijednost regresionog modela u kojem 16 stresnih događaja predstavlja set prediktorskih varijabli, a rezilijentnost kriterijumsku varijablu, nije statistički značajna ($F(16,283) = 1.027$; $p > .05$). Od svih uključenih stresora jedino *napuštanje porodične kuće* parcijalno doprinosi objašnjenju ukupne varijanse kriterijuma ($\beta = -.192$; $p < .05$). Na osnovu vrijednosti standardizovanog koeficijenta tog stresora, moglo bi se reći da su rezilijentnije one osobe koje ga nemaju u svom iskustvu.

Međutim, isti regresioni model postiže statističku značajnost kad se primijeni odvojeno na muškom i ženskom polu. Kako se može vidjeti iz Tabele 10, model je značajan na nivou ženskoga pola. U tom slučaju vrijednost koeficijenta multiple korelacije ukazuje na postojanje srednje jake povezanosti kriterijumske varijable i skupa prediktora, a vrijednost koeficijenta determinacije pokazuje da je oko 18% ukupnih varijacija rezilijentnosti objašnjeno prediktorskim setom ($R = .360$ i $R^2 = .181$).

Tabela 10 – Procjena značajnosti regresionog modela

Pol		Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	p
Muški	Regresija	2683.679	16	167.730	1.161	.308
	Residual	18051.307	125	144.410		
	Ukupno	20734.986	141			
Ženski	Regresija	4695.184	16	293.449	1.948	.021
	Residual	21235.911	141	150.609		
	Ukupno	25931.095	157			
kriterijum – rezilijentnost, prediktori – 16 stresnih događaja						

Prema rezultatima iz tabele 10.1 (u prilogima) tri su se stresora od ukupno 16 pokazala kao značajni prediktori rezilijentnosti, a to su: *svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, odlazak oca na ratište, te pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini*. Na osnovu vrijednosti standardizovanih koeficijenata (beta) koji su prikazani u istoj tabeli, može se zaključiti kako postoji tendencija da žene koje su bile izložene pucanju i/ili granatiranju postižu manje skorove na skali rezilijentnosti, dok žene koje su bile svjedoci mučenju, ranjavanju, stradanju i čiji je otac aktivno učestvovao u ratu postižu veće skorove.

Kada je riječ o ratnom iskustvu muškog dijela uzorka, prediktivni set koji je bio primijenjen na uzorku žena nije se pokazao značajnim u objašnjenju varijanse varijable rezilijentnost (Tabela 10). Ipak, uprkos toj činjenici i s obzirom na to da je u fokusu interesovanja veza između vrsta ratnih trauma i rezilijentnosti, vrijedi spomenuti da je značajna prediktivna vrijednost dobijena za stresore: *boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava i svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju*, dok bi se prediktor *napuštanje porodične kuće* mogao tumačiti kao marginalno značajan (Tabela 10.2 u prilogima). Vrijednosti beta koeficijenata sugerišu da boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava donekle uslovljava veću rezilijentnost, a svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, kao i napuštanje porodične kuće nižu rezilijentnost kod muškaraca koji u svom iskustvu imaju ove stresore.

Dimenzija anksioznosti i izbjegavanja kao prediktori rezilijentnosti

Pošto u jednoj od prethodnih analiza (vidjeti pod 3.3) nije ustanovljena povezanost varijable rezilijentnost i broja stresnih događaja, a kako je ispitana i prediktivna moć svih stresora (vidjeti 3.4), u daljoj su analizi kao prediktori prvo korišćene dimenzije anksioznosti i izbjegavanja, a zatim su naknadno u regresioni model dodate one vrste stresora koje su se pokazale značajnim na nivou muškog i, nezavisno od njih, značajnim na nivou ženskog pola.

Tabela 11- Procjena značajnosti regresionog modela

	Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	p
Regresija	5418.225	2	2709.112	19.499	.000
Residual	41264.105	297	138.936		
Ukupno	46682.330	299			
Model = kriterijum - rezilijentnost, prediktori - dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja					

Na osnovu rezultata prikazanih u tabeli 11 može se konstatovati da kombinacija dimenzije anksioznosti i dimenzije izbjegavanja predstavlja značajan prediktivni set rezilijentnosti. Iako one zajedno objašnjavaju oko 12% ukupne varijanse rezilijentnosti ($R = .341$ i $R^2 = .116$), ipak je njen statistički značajan prediktor samo dimenzija anksioznosti ($\beta = -.312$; $p < .01$).

Kada je riječ o primjeni ovoga modela odvojeno na muškom i ženskom polu, postiže se statistički značajna vrijednost u oba slučaja (Model 1 u Tabeli 12).

Tabela 12 – Procjena značajnosti regresionih modela

Model	Pol		Suma kvadrata	df	Prosječni kvadrat	F	p
1	Muški	Regresija	2368.415	2	1184.208	8.962	.000
		Residual	18366.571	139	132.134		
		Ukupno	20734.986	141			
2	Muški	Regresija	3189.358	4	797.339	6.226	.000
		Residual	17545.628	137	128.070		
		Ukupno	20734.986	141			

1	Regresija	3114.599	2	1557.299	10.579	.000
	Residual	22816.496	155	147.203		
	Ukupno	25931.095	157			
Ženski						
2	Regresija	6139.906	5	1227.981	9.431	.000
	Residual	19791.189	152	130.205		
	Ukupno	25931.095	157			

Model 1 = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja

Model 2 za muški pol = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti, dimenzija izbjegavanja, svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju i boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava

Model 2 za ženski pol = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti, dimenzija izbjegavanja, svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini i odlazak oca na ratište

Vrijednosti koeficijenata determinacije pokazuju da prvi model kod oba pola objašnjava približno isti procenat varijanse varijable rezilijentnost – oko 11% kod muškaraca i oko 12% kod žena (Tabela 12.1). Kao i u prethodnom primjeru, kod oba pola samo je dimenzija anksioznosti statistički značajan prediktor rezilijentnosti (Tabela 12.2).

Tabela 12.1 – Koeficijenti multiplih korelacija

Model	Pol	R	R ²	Korigovani R	Standardna greška
1	Muški	.338	.114	.101	11.495
	Ženski	.347	.120	.109	12.133
2	Muški	.392	.154	.129	11.317
	Ženski	.487	.237	.212	11.411

Model 1 = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti i dimenzija izbjegavanja

Model 2 za muški pol = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti, dimenzija izbjegavanja, svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju i boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava

Model 2 za ženski pol = kriterijum – rezilijentnost, prediktori – dimenzija anksioznosti, dimenzija izbjegavanja, svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini i odlazak oca na ratište

Kada su u postojeći regresioni model dodate vrste stresora značajne za predikciju rezilijentnosti muškog (*boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava* i *svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju*) i ženskog pola (*svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, odlazak oca na ratište*, te *pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini*), procenat ukupno objašnjene varijanse kriterijumske varijable porastao je u oba slučaja, ali znatno više kod žena. Kako se vidi iz Tabele 12.1, drugi model objašnjava oko 24% ukupne varijanse varijable rezilijentnost žena, dok taj procenat kod muškaraca iznosi oko 15.

Tabela 12.2 – Procjena značajnosti svakog prediktora

Model	Pol		B	Stand. greška	Beta	t	p
1	Muški	Dimenzija anksioznosti	-.177	.053	-.290	-3.310	.000
		Dimenzija izbjegavanja	-.075	.073	-.091	-1.032	.304
2		Dimenzija anksioznosti	-.172	.053	-.282	-3.261	.001
		Dimenzija izbjegavanja	-.048	.073	-.057	-.656	.513
		Svjedočenje strahotama	-4.545	2.395	-.152	-1.897	.054
		Boravak u skloništu	4.146	2.129	.157	1.948	.060
1	Ženski	Dimenzija anksioznosti	-.218	.051	-.329	-4.312	.000
		Dimenzija izbjegavanja	-.063	.071	-.068	-.889	.376
2		Dimenzija anksioznosti	-.207	.048	-.313	-4.350	.000
		Dimenzija izbjegavanja	-.049	.067	-.052	-.723	.471
		Svjedočenje strahotama	11.171	2.909	.277	3.840	.000
		Pucanje i/ili granatiranje	-5.282	2.077	-.186	-2.543	.012
Odlazak oca na ratište	5.655	2.227	.181	2.540	.012		

Prema rezultatima iz Tabele 12.2, u drugom modelu na nivou muškoga pola jedino je dimenzija anksioznosti značajan prediktor rezilijentnosti, dok se vrijednosti stresnih događaja nalaze unutar granica marginalne statističke značajnosti. S druge strane, na nivou ženskoga pola većina je varijabli značajan prediktor rezilijentnosti, tj. sve varijable osim dimenzije izbjegavanja.

Diskusija

Budući da se na našim prostorima više ne vrše istraživanja u vezi sa proteklom ratom, a uticaj prošlih traumatskih iskustava na nivo rezilijentnosti ljudi u uslovima tekućih stresnih iskustava uglavnom je nepoznat, ideja ovog rada bila je da se ispita u kojoj mjeri broj i vrsta stresnih događaja iz perioda rata i kvalitet trenutnih iskustava sa bliskim osobama mogu predvidjeti to koliko se pojedinac uspješno nosi sa aktuelnim problemima i nedaćama. Stoga, ispitivanje značajnosti predloženog prediktorskog modela i bolje razumijevanje odnosa ispitivanih varijabli bili su osnovni ciljevi ovog istraživanja.

Potvrđene su pretpostavke da postoji negativna povezanost varijabli dimenzije anksioznosti i rezilijentnosti s jedne, te negativna povezanost dimenzije izbjegavanja i rezilijentnosti s druge strane. Ove pretpostavke bazirane su na rezultatima do kojih je Kerijen Aksford (2007) došla proučavajući odnos afektivne vezanosti, strategija suočavanja sa stresom i rezilijentnosti kod studenata dodiplomskih studija. Naime, ona je ustanovila da su dimenzije anksioznosti i izbjegavanja u negativnoj korelaciji sa rezilijentnošću.

Na osnovu dobijenih rezultata i u ovom istraživanju može se, dakle, konstatovati da osobe koje imaju viši nivo rezilijentnosti osim što osjećaju manji strah od odbacivanja i napuštanja, osjećaju i manji stepen neprijatnosti u bliskim odnosima. Ovi rezultati u skladu su i sa teorijskom pozadinom istraživanja – osobe koje postižu niske skorove na dimenzijama anksioznosti i izbjegavanja u stanju su da razvijaju bliske emocionalne veze sa drugima i time obezbijede pomoćne resurse

snagâ u kriznim životnim situacijama. Tim osobama osjećaj sigurne vezanosti služi kao resurs za vraćanje emocionalne smirenosti i upravljanje neprijatnim emocijama u stresnim situacijama. Dakle, može se još jednom zaključiti da sigurna organizacija afektivne vezanosti vodi ka psihološkoj stabilnosti pojedinca, čineći ga otpornim na stresne uticaje tokom života.

Kada je riječ o povezanosti varijable rezilijentnost sa brojem stresnih događaja iz perioda rata, hipoteza je takođe potvrđena. Otkriveno je da između ove dvije varijable ne postoji povezanost, a razlike među ispitanicima u pogledu rezilijentnosti nisu otkrivene ni u slučaju kada su dijeljeni u grupe, čak i ekstremne, prema broju stresora kojima su bili izloženi za vrijeme rata. Istražujući odnos rezilijentnosti adolescenata iz Libana i njihovog ratnog iskustva, do sličnih nalaza došla je i Rana Tijara (2013) – otkrila je da broj doživljenih ratnih trauma nije značajan prediktor rezilijentnosti. S obzirom na činjenicu da je za vrijeme rata mlađi dio ispitanika bio u razdoblju djetinjstva, a stariji adolescencije, moguće je da su izbljedjela sjećanja na to koliko su pojedini događaji koji su se desili skoro prije dvadeset godina bili stresni za njih. Ova sjećanja možda su se stopila s drugima ili ostala u sjeni stresnih situacija koje su se naknadno desile. Iako se ovaj podatak može tumačiti posljedicom protoka vremena, ipak se sve treba sagledati iz perspektive uzrasta ispitanika u periodu kada su doživjeli stresne događaje. Lazarus i Folkman (1984; prema Lyon, 2012) smatraju da stres nastaje kao rezultat procjene da postoji nesklad između zahtjeva u određenoj situaciji i mogućnosti osobe da reaguje na te zahtjeve, tj. onda kada osoba procijeni da situacija zahtijeva ulaganje povećanih, dodatnih napora radi adaptacije. Polazeći od ove definicije, a uzimajući u obzir kongitivnu zrelost i životnu odgovornost ispitanika u vrijeme kada su bili izloženi dejstvu stresora, teško da se sve situacije mogu okarakterisati kao stresne iako su se desile. Naime, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je neki događaj u iskustvu ispitanika obavezno bio stresan. Na primjer, boravak u skloništu, ukoliko nije bio prijeteći ili ugrožavajući, mogao je biti doživljen potpuno drugačije – kao prilika za igru, druženje sa drugom djecom, roditeljima i sl. Međutim, pošto je od ispitanika u ovom istraživanju traženo da samo označe one situacije koje su u skladu sa njihovim iskustvom za vrijeme rata, nemoguće je reći nešto više. Opet, i da je postojala mogućnost da subjektivno procjene intenzitet stresa za svaku situaciju ukoliko im se desila, takav način odgovaranja bio bi neprikladan jer je prošlo mnogo vremena, a time bi se pokrenulo i pitanje o (ne)pouzdanosti autobiografskog pamćenja.

Iako je dobijen nalaz da sadašnji nivo rezilijentnosti osoba ne zavisi od broja doživljenih stresnih događaja iz perioda rata, mnogo je značajnije to što su potvrđena očekivanja u vezi sa odnosom rezilijentnosti i vrste ratnih stresora. Naime, u skladu sa pomenutim istraživanjem Rane Tijare pretpostavljeno je da sadašnji nivo rezilijentnosti osobe zavisi od vrste doživljenih stresnih događaja iz perioda rata. Premda se nisu svi stresni događaji pokazali kao značajni prediktori rezilijentnosti, otkriveno je da ipak postoje situacije od kojih može zavisiti aktuelni nivo rezilijentnosti muškaraca i žena. S obzirom na to da su značajnosti otkrivene tek kad je prediktivni set primijenjen posebno na muškom i posebno na ženskom polu, može se zaključiti da je riječ o *specifičnom iskustvu* i da je najbolje sagledati ga

preko polnih razlika. Ustanovljeno je kako postoji tendencija da žene koje su bile izložene pucanju i/ili granatiranju postižu manje skorove na skali rezilijentnosti, a da žene koje su bile svjedoci mučenju, ranjavanju, stradanju i čiji je otac aktivno učestvovao u ratu ostvaruju veće skorove.

Ove rezultate poprilično je teško interpretirati bez preciznijih informacija o kontekstu traumatskog iskustva, ali bi se ipak mogli izvesti određeni zaključci. Izloženost pucanju i/ili granatiranju predstavlja konstantnu neizvjesnost jer je nemoguće predvidjeti učestalost, dužinu trajanja i ishod ovog stresora. Budući da su u pitanju ratne okolnosti, jasno je da osoba (u ovom slučaju ženska) ima u svijesti sve moguće posljedice i da je samim tim dok god rat traje u nekoj vrsti iščekivanja, što kod mlade osobe rezultuje stalnim strahom, a što se kasnije može manifestovati kao nizak nivo rezilijentnosti. S druge strane, odlazak oca na ratište takođe povlači sa sobom konstantnu neizvjesnost, ali je kao stresor jasniji i konkretniji iz više razloga. On podrazumijeva razdvajanje od člana porodice, i to onoga koji znači sigurnost i zaštitu, a što je s obzirom na specifičnu prirodu ovog odnosa, posebno izraženo kod ženske djece (v. npr. Lamb, 2010). Takođe i ratište predstavlja konkretniju opasnost u kojoj je potencijalni ishod jasniji. U najgorem slučaju bio bi to gubitak očinske figure, koji sa sobom povlači i gubitak zaštite. Ova mogućnost podrazumijeva suočavanje sa surovošću rata, ali i traženje smisla u takvoj situaciji, traženje pozitivne strane tog potencijalnog traumatskog događaja, što može biti uzrok visokog nivoa rezilijentnosti. Naime, kako je u nauci već zabilježeno, osobe koje su preživjele ratne traume, osim zdravstvenih, fizičkih i psiho-socijalnih teškoća, mogu takođe postati psihološki snažnije tj. doživjeti tzv. posttraumatski rast (Linley & Joseph, 2004). Kao što je već istaknuto, visok nivo rezilijentnosti imaju i žene koje su bile svjedoci mučenju, ranjavanju ili stradanju. Ova vrsta iskustva zapravo je direktno suočavanje sa ratnim strahotama, a nivo rezilijentnosti kod osoba koje su to doživjele uklapa se u priču o posttraumatskom rastu.

Prediktivni set koji je primijenjen na uzorku žena nije se pokazao značajnim u objašnjenju varijanse varijable rezilijentnost muških ispitanika. Međutim, s obzirom na to da je u fokusu istraživanja veza između vrsta ratnih trauma i rezilijentnosti, važno je, kada je riječ o ratnom iskustvu muškog dijela uzorka, osvrnuti se na stresore za koje je dobijena značajna i marginalno značajna prediktivna vrijednost. Dobijeni rezultati govore da boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava donekle uslovljava veću rezilijentnost. Ovo bi se moglo objasniti time što sklonište pruža osjećaj sigurnosti i kontrole nad situacijom uprkos realnoj opasnosti. Ono takođe podrazumijeva boravak u zajednici. Svi ljudi koji su u određenom trenutku prisutni u skloništu jednako su ugroženi i samim tim niko kroz traumatski događaj ne prolazi sam, što automatski olakšava takvu situaciju. Osjećaj sigurnosti, koji iz svega toga poizlazi, utiče i na kasniji visok nivo rezilijentnosti. Za razliku od boravka u skloništu, svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, kao i napuštanje porodične kuće kod muškaraca koji u svom iskustvu imaju te stresore uslovljavaju manju rezilijentnost. Kod žena stresor *svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju* prediktuje veću rezilijentnost, dok je kod muškaraca proces adaptacije na ovaj stresor vjerovatno bio zaustavljen. Ovo bi se moglo objasniti osjećanjem krivice i odgovornosti, koje se, premda je riječ o djeci, javlja zbog toga što traumatski do-

gađaj nije spriječen, odnosno što ništa nije preduzeto po tom pitanju. Dječaci se vaspitaju u skladu sa idejom da treba da se ponašaju kao muškarci – da budu jaki, uporni, ne pokazuju slabosti, da ne ispoljavaju emocije, a da, u krajnjoj mjeri, budu i agresivni (v. Kandido Jakšić, 1995; Chaplin & Aldao, 2013). Pošto prilikom svjedočenja mučenju, ranjavanju ili stradanju nisu ispunili sva ova očekivanja, to je moglo uticati i na teže nošenje sa preživljenom traumom, ali i na nivo njihove rezilijentnosti nakon rata. To je jedno od potencijalnih objašnjenja različite povezanosti ovog stresora sa nivoom rezilijentnosti kod muškaraca i kod žena. Međutim, razlog možda leži u činjenici da se zbog navedenih očekivanja ne prilazi s jednakom pažnjom i brigom ženskoj i muškoj djeci. Djevojčice se obično smatraju nježnijima i suptilnijima od dječaka i, u skladu s tim, očekivano im se pridaje više pažnje ukoliko dožive traumu ovakve vrste. Već je rečeno da i napuštanje porodične kuće kod muških ispitanika prediktuje manju rezilijentnost. I to bi se moglo protumačiti kao posljedica tradicionalnog vaspitanja (v. Trebješanin, 2008). Naime, od dječaka se u patrijarhalnoj sredini, kakva je, uprkos određenim promjenama, i naša, očekuje da kao glava porodice ostanu u porodičnoj kući i nastave tradiciju. Napuštanje kuće usljed ratnih dešavanja spriječilo ih je da ispune takva očekivanja, što je izazvalo osjećanje nesigurnosti i neizvjesnosti, koje je uticalo i na njihov kasniji nizak nivo rezilijentnosti.

Ove interpretacije ipak treba uzeti s dozom rezerve budući da za potpunije razumijevanje i stvaranje kompletnije slike o uticaju ratnih trauma nedostaju opsežnije informacije o osobama koje su bile izložene stresoru, o traumatskom događaju i sredini u kojoj se odvijao, o uslovima nakon tog događaja, eventualnim traumama koje nisu u vezi sa ratom i dr.

Na osnovu zastupljenosti pojedinih vrsta stresora u iskustvu ispitanika, može se zaključiti da je najviše njih bilo izloženo onim stresorima za koje objektivno i postoji najveća šansa da se dese velikom broju djece u ratom zahvaćenim područjima. Prema odgovorima ispitanika, najviše ih je doživjelo odvajanje od svojih prijatelja, odlazak oca na ratište, boravak u skloništu, te pucanje i granatiranje u neposrednoj blizini, a najmanji broj je svjedočio mučenju, ranjavanju, stradanju, izgubio porodičnu kuću i pretrpio stradanja unutar uže porodice. Jedina značajna razlika u vezi sa izloženošću određenoj vrsti stresora između muškoga i ženskoga pola uočena je za *svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju*, a sve ostale situacije u podjednakom su broju zastupljene u njihovom iskustvu. Budući da je riječ o stresoru za koji je najmanji broj ispitanika naveo da ga je doživio, može se zaključiti da su vjerovatno djeca i adolescenti, u poređenju s odraslima, dobrim dijelom zaštićena od izloženosti njemu. Nažalost, ipak postoje osobe koje u svom iskustvu imaju ovu vrstu stresora. To je češće kod osoba muškog pola, što bi se moglo objasniti polnom ulogom, odnosno većom slobodom kretanja koju su kao dječaci imali, za razliku od djevojčica, koje roditelji zbog straha obično više štite i kontrolišu.

Kako bi se riješio problem ovog istraživanja, tj. kako bi se ustanovilo da li postoji i kakav je zajednički efekat potencijalno stresnih događaja iz perioda rata i dimenzijâ anksioznosti i izbjegavanja na sposobnost nošenja sa aktuelnim problemima i nedaćama, planirano je da se primijeni višestruka regresiona analiza. Dakle, zamišljeno je da set prediktorskih varijabli predstavlja dimenzija anksiozno-

sti, dimenzija izbjegavanja i stresni događaji, a kriterijumsku varijablu rezilijentnost. Međutim, kako nije ustanovljena povezanost varijable rezilijentnost sa brojem stresnih događaja, a ispitana je i prediktivna moć svih stresora, kao prediktori su korišćene dimenzije anksioznosti i izbjegavanja, a zatim su naknadno u regresioni model dodate one vrste stresora koje su se pokazale značajnim na nivou muškog i, nezavisno od njih, značajnim na nivou ženskog pola za predikciju rezilijentnosti.

Kombinacija dimenzije anksioznosti i dimenzije izbjegavanja predstavlja značajan prediktivni set rezilijentnosti, što znači da se na osnovu poznavanja vrijednosti koje pojedinci postižu na dimenzijama anksioznosti i izbjegavanja može pretpostaviti u kojoj mjeri su rezilijentni. Iako ove dvije dimenzije objašnjavaju oko 11% varijanse rezilijentnosti kod muškaraca i oko 12% kod žena, treba imati u vidu da je njen statistički značajan prediktor dimenzija anksioznosti. Kako se rezilijentnost u ovom istraživanju tumači kao sposobnost pojedinca da uspješno upravlja svojim životom i da se lako prilagodi na promjene i stresne situacije pronalazeći zdrave i konstruktivne načine njihovog rešavanja, jasno je zašto dimenzija anksioznosti predstavlja značajan prediktor, budući da je ona ekvivalent unutrašnjeg radnog modela sebe i odnosi se na procjenu ličnih kvaliteta.

S obzirom na to da veliki dio varijanse ipak ostaje neobjašnjen, može se potvrditi stav da je rezilijentnost složen fenomen i da se ne može svesti ni na jedan pojedinačan konstrukt, već da zavisi od brojnih drugih varijabli koje nisu kontrolisane u ovom istraživanju, a za koje je utvrđeno da utiču na nivo rezilijentnosti – npr. bračni i materijalni status, obrazovni nivo, religioznost, pripadnost društvenim organizacijama i sl. (Velleman & Templeton, 2007; Pargament & Cummings, 2010; Frankenberg, Sikoki, Sumantri, Suriastini & Thomas, 2013). S tim u vezi, kada su u postojeći regresioni model dodate vrste stresora značajne za predikciju rezilijentnosti muškog (*boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava i svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju*) i ženskog pola (*svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, odlazak oca na ratište, te pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini*), procenat ukupno objašnjene varijanse kriterijumske varijable porastao je u oba slučaja, ali znatno više kod žena. Dakle, na osnovu rezultata istraživanja, može se konstatovati da su dimenzija anksioznosti i pojedine vrste stresnih događaja iz perioda rata dobri prediktori rezilijentnosti.

Nakon analize dobijenih rezultata, s obzirom na hipoteze i problem istraživanja, važno je osvrnuti se i na druge, ne manje značajne podatke.

Interesantan je nalaz da razlika između muškaraca i žena prema ispitivanim varijablama postoji jedino po pitanju dimenzije anksioznosti, koja je u prosjeku više izražena kod muških ispitanika. Naime, ovaj podatak ne slaže sa rezultatima prijašnjih istraživanja koji ukazuju da muškarci, u poređenju sa ženama, postižu veće rezultate na dimenziji izbjegavanja, a manje na dimenziji anksioznosti (Del Giudice, 2011). Budući da su već zapažena odstupanja dobijenih rezultata od uobičajenih kada je riječ o stilovima afektivnog vezivanja korisnika internet društvenih mreža (Đundić i Kantar, 2012), moguće je da je u ovom slučaju dobijeni podatak posljedica načina prikupljanja i specifičnosti uzorka. Međutim, ukoliko se pođe od toga da se ispitanici nalaze u razdoblju u kojem je središnja zadaća uspostava

vljanje bliskih, intimnih odnosa sa drugim osobama, u kojem se bira bračni partner, uspostavlja bračna zajednica i razmatra pitanje roditeljstva, a da se položaj žena u savremenom društvu mijenja, podatak da su muškarci u prosjeku anksiozniji od žena može se objasniti kulturološkim promjenama u vezi sa društvenim ulogama i novim sistemom vrijednosti. Kad god dolazi do promjena u društvenom poretku i raspodjeli moći, prirodno dolazi i do promjena na psihološkom nivou ljudi u sistemu koji se mijenja. U tradicionalnim društvima, kakvo je i naše bilo, djevojčice su vaspitavane da budu nježne, osjećajne, pasivne i zavisne, da se odriču svojih želja kako bi udovoljile sebi bitnim osobama. Danas položaj žena karakteriše sve veća psihološka i ekonomska nezavisnost, kao i seksualne slobode. Muškarci teško prihvataju ove promjene i ne nose se dobro s njima, naročito zbog toga što nisu u skladu s načinom na koji su oni vaspitavani. Upravo ova neprilagođenost u njima i izaziva nesigurnost, iz koje proizlazi strah od odbacivanja i napuštanja, tj. izraženost potrebe za uvjeravanjem u ljubav, za bliskošću, prihvatanjem i podrškom.

S obzirom na to da su stariji ispitanici uglavnom već oformili neke zajednice u kojima žive, ne čudi tendencija da mlađi ispitanici u poređenju s njima ispoljavaju nešto veći strah od odbacivanja i napuštanja u bliskim odnosima.

Podatak da ne postoje ispitivane osobe koje nisu, u manjoj ili većoj mjeri, bile izložene ratnim stresorima govori da ratno stanje predstavlja intenzivnu i dugotrajnu izloženost opasnosti i doživljaj ugroženosti kod svih ljudi koji se nalazi u takvom okruženju. Mlađe osobe, što se moglo i pretpostaviti, u prosjeku su doživjele manji broj ispitivanih stresora od starijih. Najviše ispitanika (jedna četvrtina uzorka) navelo je da u svom iskustvu ima 8, odnosno 9 ovih stresora. Ovi podaci u izvjesnoj mjeri opravdavaju i sam izbor načina formiranja uzorka. Budući da se vjerovalo kako je ispitivana populacija homogena kada je riječ o varijablama koje su predmet ispitivanja, istraživanje je obavljeno na uzorku sastavljenom od osoba koje su popunile bateriju upitnikâ postavljenu na internet društvene mreže. Ipak, posmatrano iz drugog ugla, osim pomenute razlike između muškaraca i žena prema dimenziji anksioznosti, ispitanici su u prosjeku odgovarali vrijednostima koje sugerišu to da oni posjeduju visok nivo rezilijentnosti, pa je moguće da kod njih postoji uticaj obrazovanja, za koji je utvrđeno da protektivno djeluje. Mada to danas nije pravilo, pretpostavlja se da pristup internetu uglavnom imaju osobe koje su relativno obrazovane i informatički opismenjane. Takođe se može pretpostaviti da su te osobe u boljem materijalnom položaju, za koji je utvrđeno da utiče na nivo rezilijentnosti.

Zaključak

U ovom radu ispitivano je u kojoj mjeri broj i vrsta stresnih događaja iz perioda rata i kvalitet trenutnih iskustava sa bliskim osobama mogu predvidjeti nivo rezilijentnosti pojedinca, tj. njegovu sposobnost nošenja sa aktuelnim problemima i nedaćama. Od istraživanja koja su u vezi sa proteklom ratom vršena na našim prostorima, osim po predmetu, rad se razlikuje i po tome što se bavi problemom ratnih stresora skoro dvadeset godina nakon što je rat završen.

Na osnovu dobijenih rezultata može se konstatovati da su sve hipoteze potvrđene. Naime, pokazalo se da osobe koje imaju viši nivo rezilijentnosti, pored toga što osjećaju manji strah od odbacivanja i napuštanja, osjećaju i manji stepen neprijatnosti u bliskim odnosima. Dobijen je nalaz da sadašnji nivo rezilijentnosti osoba nije povezan sa brojem doživljenih stresnih događaja iz perioda rata, ali da zavisi od vrste ratnih stresora.

Prilikom analize rezultata uočeno je da samo pojedine vrste stresora utiču na nivo rezilijentnosti, a da se, pošto se radi o specifičnom iskustvu, javljaju i određene polne razlike. Tako je otkriveno kako postoji tendencija da žene koje su bile izložene pucanju i/ili granatiranju postižu manje skorove na skali rezilijentnosti, a da žene koje su bile svjedoci mučenju, ranjavanju, stradanju i čiji je otac aktivno učestvovao u ratu ostvaruju veće skorove. Kada je riječ o muškim ispitanicima, ustanovljeno je da boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava donekle uslovljava veću rezilijentnost, dok svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju, kao i napuštanje porodične kuće utiču na manju rezilijentnost.

Problem istraživanja bio je ustanoviti da li postoji i kakav je zajednički efekat potencijalno stresnih događaja iz perioda rata i dimenzijâ anksioznosti i izbjegavanja na sposobnost nošenja sa aktuelnim problemima i nedaćama. Dobijeni rezultati pokazali su da su dimenzija anksioznosti i već pomenute vrste stresnih događaja iz perioda rata dobri prediktori rezilijentnosti. Zanimljiv je i podatak da muškarci imaju izraženiju dimenziju anksioznosti nego žene.

Budući da je rezilijentnost složen fenomen i da se ne može svesti ni na jedan pojedinačan konstrukt, veliki dio varijanse ipak je ostao neobjašnjen. Postoji još mnogo varijabli koje utiču na nivo rezilijentnosti, a koje nisu kontrolisane u ovom istraživanju. Zbog toga bi u nekim budućim istraživanjima ove problematike bilo dobro ispitati uticaj eventualnih postratnih trauma, te kakva je povezanost rezilijentnosti i varijabli kao što su, na primjer, bračni i materijalni status, obrazovni nivo, religioznost, pripadnost društvenim organizacijama i sl.

Uzorak za ovo istraživanje prikupljan je putem internet društvenih mreža. Nije sigurno da li je ovakav način bio najbolji izbor, budući da je mogao uticati na rezultate. Stoga bi u narednim istraživanjima bilo korisno upotrijebiti neki drugi način, kako bi se tako dobijeni rezultati uporedili sa ovima. Ukoliko bi se pojavile značajnije razlike, način izbora uzorka bi se mogao smatrati eventualnim nedostatkom ovog istraživanja.

S obzirom na to da je riječ o specifičnom iskustvu, a da je od rata prošlo relativno mnogo vremena, ovakvom vrstom ispitivanja nije bilo moguće dobiti sve informacije o kontekstu proučavanih traumatskih događaja. Formiranjem određenih fokus grupa, kao i korišćenjem intervjua, možda bi se došlo do potpunije slike i stekao jasniji uvid u okolnosti pod kojima su pojedinci bili izloženi stresorima, što bi pomoglo u boljem razumijevanju varijabli i planiranju samog istraživanja.

Praktična vrijednost ovog rada ogleda se u tome što rezultati dobijeni ovim istraživanjem ukazuju na to da je osobama koje u svom iskustvu imaju neke od ratnih događaja i dalje potrebna pojačana briga i pažnja. To može poslužiti kao polazna tačka za detaljnije proučavanje posljedica ratnih iskustava na socio-psihološke aspekte pojedinca sa ciljem kreiranja programa namijenjenih

unapređivanju adaptivnih kapaciteta za prevladavanje stresa i razvoj rezilijentnosti. Ovaj rad zapravo je doprinos razumijevanju rezilijentnosti, što je, s obzirom na istoriju naših prostora, veoma važno, naročito kad je riječ o ljudima koji su kao mladi bili izloženi ratnim stresorima.

Literatura

- Axford, K. M. (2007). Attachment, affect regulation and resilience in undergraduate students. (Doktorska disertacija). Walden University, Minneapolis. Dostupno na: <http://udini.proquest.com/view/attachment-affect-regulation-and-goid:304770264/>
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59, Jan 20–28.
- Bramsen, I. & Van der Ploeg, H. M. (1999). Fifty years later: The long-term psychological adjustment of ageing World War II survivors. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 100, 350–8.
- Chaplin, T. M. & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression in children: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 139, 735–765.
- Connor K. M. & Davidson J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76–82.
- Del Giudice, M. (2011). Sex differences in romantic attachment: A metaanalysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37, 193–214.
- Dent, M. (2009). *Saving our children from our chaotic world: Teaching children the magic of silence and stillness*. Murwillumbah: Pennington Publications.
- Đundić, M. i Kantar, D. (2012). Odnos afektivne vezanosti i kvaliteta prijateljstava na internet društvenim mrežama. U D. Branković (Ur.). *Društvo znanja i ličnost: putevi i stranputice (de)humanizacije*. Banja Luka: Filozofski fakultet, 511–532.
- Feeney, J. A. (2002). Attachment-related dynamics: What can we learn from self-reports of avoidance and anxiety? *Attachment & Human Development*, 4, 193–200.
- Fraley, R. C., Waller, N. G. & Brennan, K. A. (2000). An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 350–365.
- Frankenberg, E., Sikoki, B., Sumantri, C., Suriastini, W. & D. Thomas. (2013). Education, vulnerability and resilience after a natural disaster. *Ecology and Society*, 18, 16.
- Hunter, C. (2012). *Is resilience still a useful concept when working with children and young people?* Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Kandido Jakšić, M. (1994). Polne uloge i mentalno zdravlje. *Psihologija*, 28, 315338.
- Lamb, M. E. (Ed.) (2010). *The role of the father in child development*. New Jersey: Wiley.
- Linley, P. A. & Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress*, 17, 11–21.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543–562.
- Lyon, B. (2012). Stress, coping and health: A conceptual overview. In V. Hill Rice (Ed.). *Handbook of stress, coping, and health: implications for nursing research, theory, and practice*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2–20.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227–238.
- Mikulincer, M. & Florian, V. (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In Simpson, J. & Rholes, S. (Eds.). *Attachment Theory and Close Relationships*. New York: The Guilford Press, 143–165.
- Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2002). Attachment theory and emotions in close relationships: Exploring the attachment-related dynamics of emotional reactions to relational events. *Personal Relationships*, 12, 149–168.

- Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood. structure, dynamics, and change*. New York: The Guilford Press.
- Milosavljević, B. (2003). *Djeca i ratne traume: socijalnopsihološki aspekt i istraživanje*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Pargament, K. I. & Cummings, J. (2010). Anchored by faith: Religion as a resilience factor. In J. W. Reich, A. J. Zautra & J. S. Hall (Eds.). *Handbook of adult resilience*. New York: Guilford Press, 193–210.
- Schoon, I. (2006). *Risk and resilience: Adaptations in changing times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tayara, R. (2013). Resiliency and war experiences: A psychometric study of the Lebanese adolescent experience of war. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 3, 23–33.
- Trebešanin, Ž. (2008). *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: Sofos.
- Velleman, R. & Templeton, L. (2007). Understanding and modifying the impact of parents' substance misuse on children. *Advances in Psychiatric Treatment*, 13, 79–89.
- Yahav, R. (2011). Exposure of children to war and terrorism: A review. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4, 90–108.

Prilozi

Tabela 1 – Uzasna i polna struktura uzorka

Uzrast	Muški pol	%	Ženski pol	%	Ukupno	%
20	11	7.7	11	7	22	7.3
21	10	7.0	10	6.3	20	6.7
22	9	6.3	8	5.1	17	5.7
23	10	7.0	7	4.4	17	5.7
24	7	4.9	7	4.4	14	4.7
25	11	7.7	11	7.0	22	7.3
26	10	7.0	10	6.3	20	6.7
27	12	8.5	11	7.0	23	7.7
28	10	7.0	10	6.3	20	6.7
29	11	7.7	11	7.0	22	7.3
30	6	4.2	5	3.2	11	3.7
31	4	2.8	7	4.4	11	3.7
32	1	0.7	8	5.1	9	3.0
33	4	2.8	7	4.4	11	3.7
34	5	3.5	7	4.4	12	4.0
35	1	0.7	5	3.2	6	2.0
36	6	4.2	7	4.4	13	4.3
37	2	1.4	2	1.3	4	1.3
38	2	1.4	4	2.5	6	2.0
39	0	0.0	4	2.5	4	1.3
40	10	7.0	6	4.2	16	5.3
	142	100	158	100	300	100

Tabela 2 – Procjena distribucije varijabli (Kolmogorov–Smirnov test)

	Vrijednost odstupanja	df	p
Dimenzija anksioznosti	.096	300	.000
Dimenzija Izbjegavanja	.041	300	.200
Rezilijentnost	.056	300	.024

Tabela 9.1– Poređenje rezultata na skali rezilijentnosti između ispitanika razvrstanih u grupe prema broju stresora

Grupe	Vrijednost χ^2	df	p
2 (1-8, 9-16)	.665	1	.415
2 (3-8, 9-14)	.550	1	.458
3(1-5, 6-10, 11-16)	1.622	2	.444

Tabela 10.1 – Procjena značajnosti svakog prediktora (ženski pol)

	B	Stand. greška	Beta	t	p
Boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava	-1.676	2.438	-.059	-.687	.493
Direktna životna ugroženost	2.262	2.566	.088	.882	.380
Pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini	-7.167	2.874	-.253	-2.494	.014
Napuštanje porodične kuće	-3.577	2.905	-.138	-1.231	.220
Gubitak porodične kuće	-.169	2.958	-.005	-.057	.955
Odvajanje od članova porodice	2.441	2.447	.092	.998	.320
Odlazak oca na ratište	6.946	2.629	.223	2.642	.009
Odlazak nekoga od ukućana na ratište (osim oca)	-.544	2.140	-.021	-.254	.800
Smrt/ranjavanje člana uže porodice	-1.103	2.417	-.038	-.456	.649
Smrt/ranjavanje člana šire porodice	1.602	2.261	.059	.708	.480
Svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju	12.360	3.418	.307	3.616	.000
Nestašica hrane i vode za piće	-.531	2.231	-.020	-.238	.812
Odvajanje od prijatelja	1.368	2.631	.046	.520	.604
Prisustvovanje sahranama poginulih	.757	2.400	.028	.315	.753
Napuštanje mjesta boravka u koloni izbjeglica	.169	2.729	.006	.062	.951
Posmatranje kolone izbjeglica	-3.556	2.343	-.139	-1.518	.131

Tabela 10.2– Procjena značajnosti svakog prediktora (muški pol)

	B	Stand. greška	Beta	t	p
Boravak u skloništu za vrijeme ratnih dejstava	5.038	2.476	.190	2.034	.044
Direktna životna ugroženost	1.688	2.684	.068	.629	.530
Pucanje i/ili granatiranje u neposrednoj blizini	.183	2.839	.007	.065	.949
Napuštanje porodične kuće	-4.996	2.620	-.199	-1.907	.059
Gubitak porodične kuće	3.266	2.830	.118	1.154	.251

Odvajanje od članova porodice	-1.627	2.363	-.066	-.688	.493
Odlazak oca na ratište	-2.337	2.601	-.083	-.899	.371
Odlazak nekoga od ukućana na ratište (osim oca)	-1.069	2.320	-.043	-.461	.646
Smrt/ranjavanje člana uže porodice	3.974	2.391	.151	1.662	.099
Smrt/ranjavanje člana šire porodice	1.117	2.302	.045	.485	.628
Svjedočenje mučenju, ranjavanju, stradanju	-6.640	2.971	-.222	-2.235	.027
Nestašica hrane i vode za piće	-.336	2.255	-.014	-.149	.882
Odvajanje od prijatelja	1.323	2.617	.047	.505	.614
Prisustvovanje sahranama poginulih	-3.157	2.484	-.130	-1.271	.206
Napuštanje mjesta boravka u koloni izbjeglica	2.555	2.541	.099	1.006	.316
Posmatranje kolone izbjeglica	1.741	2.236	.072	.779	.438

Dejan Kantar

WAR STRESSORS AND ATTACHMENT RELATED DIMENSIONS AS PREDICTORS OF RESILIENCE IN EARLY ADULthood

This paper investigates the number and types of stressful events from the war period and whether the attachment anxiety and attachment avoidance can predict the level of resilience of the individual. The sample consists of 300 people, 142 males and 158 females, aged 20-40 years, that have through online social networks filled in the Experiences in Close Relationships-Revised questionnaire, the Connor-Davidson Resilience Scale and the list of stressful events created for the purpose of research. The results show that people with higher level of resilience, apart from the fact that they have less pronounced attachment avoidance ($\rho = -.162$; $p < .01$), they have less prominent attachment anxiety ($\rho = -.307$; $p < .01$), which was found to be a good predictor of resilience ($\beta = -.312$; $p < .01$). The level of a person's resilience is not associated with the number of experienced stressful events from the period of the war ($\rho = .031$; $p > .05$), but depends on the type of war stressors - it was discovered that there are specific events that may affect the current level of resilience in men, and, on the other hand, certain events affect the level of resilience in women. The practical value of the study is reflected in the fact that the results obtained in this study can serve as a starting point for more detailed study of war experiences consequences on the socio-psychological aspects of the individual with the view to creating programs aimed at improving the adaptive capacity for coping with stress and developing resilience.

Keywords: attachment anxiety, attachment avoidance, war stressors, resilience.